

عوامل فردی مؤثر در تزلزل روابط زوجین در نگرش اسلام

فهیمة نعامی*

□ سکینه مهدوی

□ مریم سلامات وندی

□ معصومه نمدمالی

چکیده

در این مقاله با روش کتابخانه و با هدف بررسی عوامل فردی مؤثر در تزلزل روابط زوجین در نگرش اسلام تدوین شده است. خانواده به عنوان ستون اساسی جامعه، نیازمند تحکیم و استحکام است. اسلام به دنبال ایجاد روابط زناشویی مستحکم و پایدار است بدین جهت، برای تحکیم خانواده و رشد و بالندگی زوجین، عوامل مختلفی را معرفی کرده است، اما این نهاد مقدس نیز ممکن است دچار آسیب هایی شود که سلامت آن را به تهدید کند که منشأ اصلی این آسیب ها، خدشه دار شدن روابط سالم اعضای خانواده با یکدیگر است. بدین جهت عوامل فردی را به عنوان ریشه بسیاری از مشکلات زناشویی معرفی نموده، از جمله این عوامل می توان به بدگمانی و بی اعتمادی، بدزبانی و دشنام گویی، لجاجت و سرسختی، تحقیر، عیب جویی، سرزنش کردن و ... اشاره نمود. با شناخت عوامل فردی مؤثر و به کارگیری راهکارهای اسلامی، می توان روابط زناشویی سالم و پایداری را ایجاد و حفظ کرد.

کلیدواژه ها: اسلام، تحکیم خانواده، تزلزل خانواده، روابط زوجین.

* دبیر گروه، طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه ملائانی، شماره تماس: ۰۹۱۶۸۲۶۶۶۰۴.

□ عضو گروه، طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه ملائانی، شماره تماس: ۰۹۱۶۸۳۶۰۷۶۶.

□ عضو گروه، طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه ملائانی، شماره تماس: ۰۹۰۱۲۶۹۷۵۵۹.

□ عضو گروه، طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه ملائانی، شماره تماس: ۰۹۱۶۵۷۵۷۶۵۷.

مقدمه

از منظر اسلام، نقش وظایف مشترک زوجین در تحکیم خانواده بسیار حائز اهمیت است. در واقع اسلام هر چیزی را که باعث تزلزل بنیان خانواده می‌شود محکوم می‌کند و و با ارائه تعالیم جامع و کارآمد برای حفظ و تقویت بنیان خانواده راهکار ارائه نموده، و در این راستا به نقش زوجین به عنوان ستون‌های اصلی این نهاد مقدس تأکید می‌کند. عوامل زیادی باعث به وجود نیامدن و یا از میان رفتن تفاهم و توافق زوجین و ناسازگاری زناشویی شده، و بدین وسیله مانع ثبات و استحکام خانواده است. بی توجهی به این وظایف (با توجه به نقش محوری و تاثیرگذار آن‌ها در خانواده) علاوه بر آسیب پذیر نمودن رابطه همسران، می‌تواند روابط سایر اعضای خانواده را آشفته نماید و حتی خانواده را در معرض خطر فروپاشی قرار دهد.

همچنین شناخت عوامل فردی تزلزل بنیان خانواده از منظر اسلام به ما کمک می‌کند تا ریشه مشکلات خانوادگی را در رفتار و افکار اشخاص بشناسیم و با ترویج و تقویت ارزش‌های اسلامی اخلاقی در جامعه به حل آنها بپردازیم.

در این زمینه پژوهش‌هایی صورت گرفته است، از جمله می‌توان به کتب «عوامل تحکیم خانواده» به قلم علی مشکینی، «تحکیم خانواده از نگاه قرآن و سنت» از محمد محمدی ری شهری، به طور کلی به بیان مسئله ازدواج و تحکیم خانواده پرداخته اند. مقالاتی همچون عوامل تضعیف استحکام خانواده از اعظم نوری، و عوامل تقویت و تضعیف بنیان خانواده از دیدگاه ادیان و مذاهب مختلف» از ثریا فلاح پور، رضا بیرانوندی، محمد مهدی کریمی نیا و... اشاره نمود. که به طور کلی به بیان عوامل تقویت و تضعیف بنیان خانواده پرداخته اند. اما در این پژوهش به بررسی عوامل فردی مؤثر در تزلزل روابط زوجین در نگرش اسلام خواهیم پرداخت.

عوامل فردی استحکام بنیان خانواده

از منظر اسلام عواملی، باعث شکاف و اختلاف در روابط زن و شوهر است. برخی از صفات اخلاقی ناپسند که به روابط مناسب اعضای خانواده آسیب میرسانند و از مهمترین موانع فردی تحکیم خانواده به شمار می‌آیند، عبارتند از:

(۱) بدگمانی و بی اعتمادی

خوش بینی از صفات اخلاقی مؤثر در خانواده و باعث ایجاد اعتماد متقابل است. گمان نیک و خوشبینی به یکدیگر و به زندگی، در سلامت خانواده نقش به سزایی دارد.

یکی از جامع ترین دستورها در زمینه روابط اجتماعی که باعث حفظ شخصیت افراد و تضمین امنیت در جامعه می شود، پرهیز از بدگمانی است. هراندازه که روابط اعضای جامعه با هم دوستانه تر و صمیمی تر باشد و انس بیشتری برقرار شود، افراد به هم نزدیک تر خواهند شد و اهداف زندگی اجتماعی آنان بهتر تحقق خواهد یافت؛ از این رو لازم است از آنچه سبب بدگمانی و بدبینی آنان به هم می شود و دوستی و صمیمیت و انس و الفت آنان را تضعیف می کند، جلوگیری کرد.^۱

روحیه بدبینی و گمان بد داشتن به برادر مؤمن، به همسر، به همکار، به شریک و خلاصه به افراد جامعه، در قرآن، گناه قلمداد شده است.^۲ خداوند متعال در این رابطه می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ...»؛ ای کسانی که ایمان آورده اید از بسیاری گمان ها بپرهیزید چرا که بعضی از گمان ها گناه است»

بدگمانی زن و شوهر به یکدیگر، آفات سعادت خانواده است که آثار منفی بسیاری را به همراه دارد. شخص بدگمان دارای روحیه منفی بافی و بیمارگونه است. او از سلامت روحی و تعادل روانی برخوردار نبوده، به رفتار و گفتار دیگران بادیده بدبینی می نگرد.

انسانی که بر اثر روحیه بدبینی، به همسر خود اعتماد و اطمینان ندارد، از آرامش و صفای زندگی خانوادگی محروم خواهد بود. چنین فردی در روابط اجتماعی نیز موفق نخواهد شد، چرا که در نتیجه به گمانی بد دیگران، دوستان خود را از دست داده، تنها خواهد ماند.^۳ امیر مؤمنان فرمود: «شَرُّ النَّاسِ مَنْ لَمْ يَثِقْ بِأَحَدٍ

^۱ - نصیری، تفسیر موضوعی قرآن ویژه جوانان، ج ۳، ص ۷۷۵.

^۲ - پورفلاحی، اخلاق زندگی: مجموعه متن های برنامه ای برای گروه های خانواده و اجتماعی، ج ۳، ص ۱۵۵.

^۳ - فاخری، منتظری، اخلاق خانواده، ج ۱، ص ۷۰.

لِسُوءِ ظَنِّهِ وَ لَمْ يَثِقْ بِهِ أَحَدٌ لِسُوءِ فِعْلِهِ؛^۱ بدترین مردم کسی است که به علت بدگمانی، به هیچ کس اعتماد ندارد و به جهت رفتار بدش، کسی به او اطمینان نمی‌کند».

اگر مردی در مسائل خانوادگی نسبت به همسرش بدگمان باشد، اتهامات واهی و بی‌اساسی را به وی نسبت داده و سبب می‌شود که زشتی اعمال بد در نظر او، ناچیز جلوه داده شود و انجام اعمال ناشایست را برای او آسان می‌کند و در نتیجه، رفتار او را بتدریج به سمتی انحرافی و نامطلوب سوق داده، موجب ظهور اعمال ناپسند از سوی او خواهد شد.^۲ امیر مؤمنان علی (علیه السلام) در این باره فرمود: «سُوءُ الظَّنِّ يُفْسِدُ الْأُمُورَ وَ يَبْحَثُ عَلَى الشُّرُورِ؛^۳ بدگمانی کارها را فاسد می‌کند و بدیها را بر می‌انگیزد».

از نظر فرد بدبین، اغلب رفتارهای همسر، مشکوک و نادرست است و همین خیال واهی، موجب اعتراضات بی‌اساس، پرخاشهای بیجا، دخالت‌های ناروا، اتهامات پوچ و واکنشهای ناپسند او در مقابل رفتار همسر می‌شود. تحمّل چنین وضعی در دراز مدت برای انسان مشکل و طاقت فرساست. همسر چنین فردی هراندازه که صبور و خوشتندار باشد، پس از گذشت مدت زمانی، کاسه صبرش لبریز شده، به مقابله با او خواهد پرداخت.

در نتیجه، بر اثر غلبه روحیه بدگمانی، همواره به خاطر مسائل جزئی و غیر قابل اعتنا، درگیریهای مستمر خانوادگی به وجود آمده، صلح و آرامش از این خانه رخت برمی‌بندد و دوستی و محبت زن و شوهر، تبدیل به جدایی روحی از یکدیگر خواهد شد.^۴ حضرت علی (علیه السلام) فرمود: «مَنْ غَلَبَ عَلَيْهِ سُوءُ الظَّنِّ لَمْ يَثْرُكْ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلِيلٍ صُلْحاً؛^۵ بدگمانی بر هر کس چیره شود، بین او و هیچ دوستی، صلح و آرامش باقی نخواهد گذاشت».

لذا باید گفت: بدگمانی نسبت به همسر موجب میشود که سلامت زندگی خانوادگی را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد و زمینه برانگیختن زمینه‌های منفی و اختلافات و درگیریهای خانوادگی خواهد شد.^۶

۱ - تمیمی الآمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۶۳.

۲ - فاخری، منتظری، اخلاق خانواده، ج ۱، ص ۷۱.

۳ - محمد ری شهری، میزان الحکمه، ج ۲، ص ۱۷۸۶.

۴ - فاخری، منتظری، اخلاق خانواده، ج ۱، ص ۷۱.

۵ - تمیمی الآمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۶۴.

۶ - فاخری، منتظری، اخلاق خانواده، ج ۱، ص ۷۲.

(۲) بدزبانی و دشنامگویی

یکی دیگر از آفت‌هایی که سلامت و آرامش این نهاد را تهدید می‌کند و اگر به صورت عادت درآید، همواره زن و شوهر را درگیر آثار منفی و زیانبار خود می‌سازد، بدزبانی است.^۱

خداوند در آیاتی از قرآن کریم، در مورد چگونگی گفتار مسلمانان، نکاتی چون سخن گفتن به آرامی و با صدای ملایم را گوشزد میکند و می‌فرماید: «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ».^۲ بدین جهت، روایات فراوانی درباره پرهیز از آزادی بی‌حد و حصر زبان و تأکید بر محافظت آن وارد شده است. مردی خدمت رسول خدا آمد و تقاضای نصیحت کرد. پیامبر فرمود: «إِحْفَظْ لِسَانَكَ؛ زبانت را حفظ کن».

برخی از زوجین در هنگام ناراحتی و نارضایتی از یکدیگر، خشم خود را به صورت فحش و ناسزا نسبت به او ابراز می‌کنند. بیشتر اوقات، درگیریهایی لفظی زن و شوهر با ناسزاگویی این افراد به پایان می‌رسد و در نتیجه زن که همواره مورد هتّاکی و ناسزاگویی شوهر قرار می‌گیرد، کینه او را به دل گرفته و از او متنفر می‌شود؛ بدین گونه است که این افراد نزد همسر خود از محبوبیت و احترام معمول خانوادگی، برخوردار نبوده، شخصیت آنها نزد همسرشان خرد می‌شود.^۳ امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «إِخْذَرْ فُحْشَ الْقَوْلِ وَالْكَذِبَ فَإِنَّهُمَا يُزْرِيانِ بِالْقَائِلِ؛^۴ از فحاشی و دروغ پرهیز که این دو، گوینده خود را کوچک می‌کنند».

ناسزاگویی در محیط خانواده، نه تنها هیچ مشکلی را حل نمی‌کند، بلکه بر مشکلات می‌افزاید. شخص ناسزاگو در خانواده، به عنوان فردی نامتعادل شناخته می‌شود که می‌خواهد همه مشکلات را با زبان زشت خود حل کند و به جهت بی‌احترامی مکرر به افراد خانواده و ناسزاگویی به آنان، بتدریج، حرمت خویش را نیز ضایع خواهد کرد.^۵

در کافی حدیثی نقل شده است که امام باقر (ع) فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الْفَاحِشَ الْمُتَفَحِّشَ»؛^۶ خداوند انسان ناسزای گوی بد دهان را مورد بغض قرار می‌دهد. نکته مهم در این روایت این است که نمی‌فرماید خدا

۱ - فاخری، علیرضا؛ منتظری، محمدحسین، اخلاق خانواده (ج ۱)، ص ۷۴.

۲ - لقمان: ۱۹.

۳ - فاخری، علیرضا؛ منتظری، محمدحسین، اخلاق خانواده (ج ۱)، ص ۷۶.

۴ - تمیمی الآمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۲۰.

۵ - فاخری، علیرضا؛ منتظری، محمدحسین، اخلاق خانواده (ج ۱)، ص ۷۶.

۶ - کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۹؛ النمازی، مستدرک سفینه البحار، ج ۸، ص ۱۳۷.

تردید جدّی می نماید و از محبت خود نیز دریغ می کند و بدین سان، اصلی ترین رشته پیوند خانواده، سست می شود.

از حضرت صادق (علیه السلام) روایت شده: که امیرالمؤمنین (علیه السلام) به اهل عراق فرمود: «یا أَهْلَ الْعِرَاقِ تَبُّتُ أَنْ نِسَاءَ كُمْ يُؤَافِقِينَ الرِّجَالَ فِي الطَّرِيقِ أَمَا تَسْتَحْيُونَ وَ قَالَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ لَا يَغَارُ؛^۱ ای اهل عراق، به من خبر رسیده که زنان شما در کوچه و بازار، به نامحرمان برمی خورند، آیا حیا نمی کنید؟ سپس فرمود: خدا لعنت کند کسی را که غیرت ندارد».

در پایان می افزاییم که هر گاه بدبینی شوهر به جایی برسد که به همسر خود، تهمت بزند و او را متهم به روابط جنسی خارج از ازدواج کند، در حالی که چنین نباشد، به لعنت الهی دچار می شود. با توجه به فرآیند «لعان» در فقه اسلامی، چنین مردی، زندگی خود را در معرض تباهی قرار داده است و این زمینه را برای همسر خود به وجود می آورد تا با انجام دادن تشریفات قانونی، از او جدا شود.^۲

بنابراین غیرت ورزی نابه جا باعث محدودیت بیش از حد زن در جامعه و محیط خانواده می شود و شاید این محدودیت سبب شکستن حریم ها و تلاش برای آزادی از این چارچوب شود که با نگاه خاص مرد، به نزاع و کشمکش کشانده می شود.

۱۰) بی عفتی

عفت و پاکدامنی از برجسته ترین کمالات انسان و از برترین ارزش هایی است که در آموزه های دینی ما به ویژه در قرآن کریم بر آن تأکید فراوان شده است. قرآن کریم، اساس رابطه زن و مرد و یکی از صفات و خصلت های برجسته مؤمنان را پاکدامنی و عفت می داند و می فرماید: «وَالَّذِينَ هُمْ لِأُفْوَاجِهِمْ حَفِظُونَ * إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ * فَمَنْ آتَبَعَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ»^۳ و آنان که شرمگاه خود را نگه میدارند، جز بر همسران یا کنیزان خویش، که در نزدیکی با آنان مورد ملامت قرار نمیگیرند و کسانی که غیر از این دو بجویند، از حد خویش تجاوز کرده اند».

یکی از تخریب های اجتماعی بی عفتی و بی حجابی، سست نمودن بنیان خانواده هاست. کم رنگ شدن روابط خانوادگی میان زن و شوهر و دلسرد شدن آنها از یکدیگر و بروز اختلافات و به دنبال آن طلاق و جدایی، امنیت اجتماعی جامعه را در معرض آسیب قرار می دهد. افزایش تنش های خانوادگی و جدایی زوج ها و بر جا

^۱ - مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۹، ص ۱۱۵.

^۲ - محمدی ری شهری، دانشنامه قرآن و حدیث، ج ۴، ص ۱۵۹.

^۳ - مؤمنون: ۷ و ۶.

ماندن بچه‌های طلاق و تأثیرات زیان‌بار آن بر سلامت روحی فرزندان به حدی است که هر انسان باوجدانی را به فکر وامی‌دارد.^۱

یکی از مهم‌ترین فلسفه‌های عفاف و پوشش، تحکیم خانواده است؛ زیرا بی‌عفتی موجب افزایش عطش در جامعه برای برخی افراد می‌شود که در نهایت فضای آرامش روانی را به هم می‌ریزد و موجب تلاطم انسان و در نتیجه تلاطم خانواده می‌شود. شاید در نگاه اول این تلاطم بروز نکند، ولی با بررسی پشت پرده رفتارهای افراد، مشخص می‌شود برخی امور که در جوامع سنتی وجود داشته در جوامع مدرن شکل نمی‌گیرد که شاید بارزترین مثالش بحث عشق باشد. در این باره راسل می‌گوید: عشق‌های شرقی در غرب یافت نمی‌شود». آزاد بودن روابط، حالت کنجکاوی درباره جنس مخالف و بالتبع عنصر جذابیت را چه در زن و چه در مرد کاهش می‌دهد و این کاهش جذابیت، از رسیدن افراد به عشق‌های عمیق جلوگیری می‌کند. از این جهت، اسلام چارچوبی برای روابط زن و مرد نامحرم تعریف کرده است که این کشش‌های غریزی، توسط عقل مهار می‌شود و همین موجب پدید آمدن علاقه میان زوجین گردد؛ زیرا اگر مردی همواره چهره‌های زیبای این و آن را ببیند، دیگر چندان میلی به همسر خود در خانه ندارد. ضمن اینکه اگر زنی مرتب خودش را به دیگران عرضه کند و در کانون توجه، لبخند و کلمات شیرین و ستایش انگیز دیگران باشد، دیگر شوهرش برای او، چندان جذابیتی نخواهد داشت.^۲

شهید مطهری درباره تأثیر عفاف در حفظ خانواده می‌نویسد: فلسفه پوشش و منع کامیابی جنسی از غیر همسر مشروع از نظر اجتماع خانوادگی این است که همسر قانونی شخص از لحاظ روانی، عامل خوشبخت کردن او به شمار برود؛ در حالی که در سیستم آزادی کامیابی همسر قانونی از لحاظ روانی، رقیب و مزاحم به شمار می‌رود و در نتیجه کانون خانوادگی بر اساس دشمنی و نفرت پایه‌گذاری می‌شود. اختصاص یافتن استمتاع و التذاذهای جنسی به محیط خانوادگی و در کادر ازدواج مشروع، پیوند زن و شوهری را محکم می‌سازد و موجب اتصال بیشتر زوجین به یکدیگر می‌شود.^۳

از این بالاتر پژوهش‌ها نشان می‌دهد که هرچه روابط جنسی قبل از ازدواج کمتر باشد، زندگی مشترک پایدارتر، و شخص خوشبخت‌تر، سالم‌تر و موفق‌تر است. در نتیجه عفاف ورزی حتی پیش از ازدواج نیز در استحکام خانواده فرد در آینده مؤثر است.^۴

۱ - کاملی، پاکدامنی زن، آرامش روانی مرد، چالش‌ها و پیامدها، در سایت: <https://ensani.ir>.

۲ - مهدیان، اسماعیلی، بازنمایی روابط عقیقانه مرد و زن در سینمای ایران (مطالعه موردی فیلم درباره‌الی)، ص ۶.

۳ - مطهری، مسئله حجاب، ص ۸۹.

۴ - جمعی از نویسندگان، دانش خانواده و جمعیت، ص ۳۵.

نتیجه گیری

یکی از مهمترین ارکان بنیادین اجتماع بشر، نهاد مقدس خانواده است و سعادت و شقاوت انسان در گرو هدایت و ضلالت خانواده می باشد. اولین شرط داشتن جامعه ای سالم و پویا، سلامت و پایداری خانواده است. چنانچه روابط سالم اعضای خانواده با یکدیگر خدشه دار شود، این نهاد مقدس نیز دچار آسیب هایی شود.

از منظر اسلام عواملی که موجب تزلزل روابط بین هر یک از زوجین شده می توان به بدگمانی و بی اعتمادی، بدزبانی و دشنام گویی، لجاجت و سرسختی، تحقیر، عیب جویی، سرزنش کردن و ... اشاره نمود. تزلزل در روابط زوجین یک مشکل پیچیده است که عوامل فردی نقش مهمی در آن دارند. نگرش اسلام بر حل و فصل این مشکلات به شیوه ای انسانی، عقلانی و بر اساس تعالیم دینی تأکید می کند. با شناخت عوامل فردی مؤثر و به کارگیری راهکارهای اسلامی، می توان روابط زناشویی سالم و پایداری را ایجاد و حفظ کرد.

فهرست منابع

• قرآن کریم

- (۱) ابن شعبه حرانی، **تحف العقول عن آل الرسول**، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
- (۲) پورفلاحی، محمدرضا، **اخلاق زندگی: مجموعه متن های برنامه ای برای گروه های خانواده و اجتماعی**، ج ۳، قم: دفتر عقل، ۱۳۸۸ش.
- (۳) تمیمی الآمدی، عبد الواحد بن محمد، **تصنیف غرر الحکم و درر الکلم**، محقق / المصحح: درایتی، مصطفی، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۶ ش.
- (۴) تمیمی آمدی، **غرر الحکم و درر الکلم**، محقق / مصحح: مهدی رجائی، قم: دار الکتاب الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.
- (۵) حاج علی اکبری، محمدجواد، **همسفر تا بهشت: گزیده ای از رهنمودهای رهبر معظم انقلاب به زوج های جوان**، مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۱ش.
- (۶) جمعی از نویسندگان، **دانش خانواده و جمعیت**، تهران: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲ش.
- (۷) رحیمی، عباس، **زندگی موفق**، تهران: نشر جمال، چاپ دوازدهم، ۱۳۹۰ش.
- (۸) صدوق، ابن بابویه، محمد بن علی، **الخصال**، ج ۲، محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: جامعه مدرسین، چاپ اول، ۱۳۶۲ ش.
- (۹) فاخری علیرضا، منتظری، محمد حسین، **اخلاق خانواده**، ج ۱، تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، اداره آموزش های عقیدتی سیاسی، ۱۳۷۸ ش.
- (۱۰) الکلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، ج ۲، قم: دار الحدیث للطباعة والنشر، ۱۴۳۰ ق.
- (۱۱) لیثی الواسطی، علی بن محمد، **عیون الحکم و المواعظ**، ج ۱، قم: دارالحدیث، بی تا.
- (۱۲) محمدی ری شهری، محمد، **دانشنامه قرآن و حدیث**، ج ۴، قم: نشر دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۰ش.
- (۱۳) _____، **میزان الحکمه**، ج ۲، قم: دارالحدیث، ۱۴۱۶ ق.
- (۱۴) مجلسی، محمد باقر، **بحار الأنوار**، ج ۷۵، بیروت: دارالاحیاء التراث، ۱۴۰۳ ق.
- (۱۵) مطهری، مرتضی، **مسئله حجاب**، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۸ش.
- (۱۶) مکارم شیرازی، ناصر، **سخنان امام هادی علیه السلام**، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۹۴ش.

۱۷) نخعی مقدم، محمد، ملکی، یوسف، ازدواج و مدیریت خانواده، تهران: نشر هستی نما، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.

۱۸) نصیری، علی، تفسیر موضوعی قرآن ویژه جوانان، ج ۳، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن ۱۳۸۶ ش.

۱۹) النمازی، حسن بن علی، مستدرک سفینه البحار، ج ۸، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين بقم، ۱۴۰۵ ق.

مقالات و سایت ها

۱) داود حسینی، روابط سالم و سازنده بین همسران، ماهنامه معرفت، شماره ۰۷۵، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، اسفند ۱۳۸۲ ج ۷۵.

۲) فاطمه کاملی، پاکدامنی زن، آرامش روانی مرد، چالشها و پیامدها، بانوان شیعه ۱۳۸۵ شماره ۱۰، در سایت: <https://ensani.ir>.

۳) مهدیان، حفیظه، رفیع الدین اسماعیلی، بازنمایی روابط عقیفانه مرد و زن در سینمای ایران (مطالعه موردی فیلم درباره الی)، معرفت فرهنگی اجتماعی، سال پنجم، شماره اول، پیاپی ۱۷، زمستان ۱۳۹۲ ش.